

Democratie, monarchie en aristocratie een inleiding in de Burgerschapskunde voor groep 8 (klas 6)

I. Het denken over de ideale staatsvorm in Griekenland

Voor de leerlingen in groep 8 is het absoluut nodig binnen het kader van de burgerschapskunde een overzicht over de 3 vormen van bestuur (heerschappij) te hebben, democratie, aristocratie en monarchie. De geschiedenis van de Romeinen biedt hierbij bovendien een zeer geschikte insteek. Maar het waren de Griekse denkers die het eerst over de verschillende mogelijkheden en staatsvormen hebben nagedacht. Daarom werpen we eerst een blik op de drie hoofdvormen en hun Griekse namen.

Democratie. De staatsvorm waarbij de macht bij het volk ligt noemen we een democratie (Gr. demos betekent: volk, kratein betekent: heersen. Dus democratie wil letterlijk zeggen: het volk regeert). In het oude Griekenland (Athene) werd ook inderdaad voor alles wat het openbaar belang betrof de volksvergadering bijeengeroepen. En dat gebeurde ook zeer regelmatig. Wanneer zoiets op die manier gebeurt spreken we over een zuivere democratie. Hier staat het recht op medezeggenschap van het volk dus centraal. De uitvoering van de lopende zaken werd overgedragen aan enkele individuele personen, maar dat gebeurde maar voor korte tijd en bovendien werden zij door het lot aangewezen.

Monarchie. Het kan echter ook zo zijn dat zich te midden van het volk een individu bevindt van wie men beleeft dat hij alle anderen in vaardigheden en kwaliteiten (kennis van zaken en inzicht) overtreft. Waarom zou het dan niet rechtvaardig zijn dat hij als leider van de staat wordt aangewezen en benoemd? Zo komt men op het principe van de monarchie (Gr. mónos betekent enkeling; monarchie wil dus zeggen: heerschappij van de enkeling).

Aristocratie. Het kan natuurlijk ook zijn dat er geen sprake is van een dergelijke 'uitzonderlijke' figuur. In dat geval is het denkbaar dat men een *aantal* personen heeft aan wie men het bestuur van de staat (in Griekenland nog de stadsstaat waarbij het volk, d.w.z. de deelnemers van de volksvergadering nog betrekkelijk makkelijk bijeen kon worden geroepen) wil opdragen. Deze mensen beschouwt men als het meest geschikt, zij zijn er het best voor. Het Griekse woord voor de beste is *aristos*, daarom heet een dergelijk bestuur van de besten, de meest geschikten ook een aristocratie. De aristocraten vormen de adel.

De slechte variant van de aristocratie is de oligarchie (het heersen van weinigen, Gr. oligos), omdat hen alleen het eigenbelang voor ogen staat (Aristoteles). [Als gesprekstema: Van adel is ook het woord edel afgeleid. 'Edelmoedig' was vroeger een deugd die dus direct aan deze groep mensen werd toegeschreven (edelman, weledele heer). Zij droegen die (edele) deugden a.h.w. door hun geboorte al in zich. Tegenwoordig is geen enkele deugd meer automatisch aan afkomst of erfelijkheid gekoppeld! Deugden moet iemand zich willen eigenmaken. Vandaar ook

bijv.: Plantenveredeling. Daarbij wordt door telers het zaad van de plant sterker, beter en resistenter gemaakt].

En wat gebeurde er in de praktijk?

Wat is nu in de praktijk meestal het geval? Bij de democratie beschikt het volk nauwelijks over voldoende inzicht om zichzelf voldoende te organiseren. Het is niet in staat bekwaam te regeren. Wat er gebeurt is dat het een speelbal wordt van opjuttende sprekers en redenaars die in de volksvergadering het hoogste woord voeren en de gemoederen danig weten te verhitten en te bespelen! Voor deze mensen die het proces van de volksvergadering dus kapotmaakten hadden de Grieken ook een naam: zij waren de *demagogen*, het woord bestaat uit *demos* wat volk betekent en uit *agogos*, het woord voor leider. Het waren dus de 'leiders van het volk', maar niet in goede zin. Door hun geweldige beheersing van de taal (retoriek) wisten zij het volk op te hitsen, op te zwepen en op te ruien; het volk werd een 'speelbal' in hun handen. Daarvoor heeft het Nederlands een mooie woord 'volksmenner' (denk aan de paarden!). [De Grieken kende voor de uitwas van de democratie het woord *ochlocratie* van *ochlos*, menigte, d.w.z. de heerschappij van de menigte. Wanneer de opvattingen van de menigte overheersten en de wetten niet meer werden nagekomen, ontstond chaos].

Maar ook de keuze voor een bepaalde groep de *aristoi* (de aristocraten; wat wil dat trouwens zeggen?) , bleek in de praktijk helemaal niet zo succesvol. Hier dreigde een ander gevaar: hier is in de regel snel sprake van de kleine groep die de macht naar zich toetrekt. Een ander woord voor een kleine groep die hun macht op hun afkomst baseert is: *elite*. Een groep die zich door afkomst, rijkdom en/of ontwikkeling onderscheidt van het 'gewone' volk. Een uitverkoren groep met speciale rechten: bevoorrechte personen.

Maar ook de keuze van een monarch (een koning) is uiteraard geen vrijwaring tegen misbruik. Hier dreigt het gevaar dat die éne persoon de macht geheel naar zich toetrekt (alleenheerschappij); er heerst willekeur, controle is niet meer mogelijk, want de monarch hoeft zich niet meer tegenover het volk te verantwoorden. Wanneer die ontwikkeling plaats vindt spreken we over een *tiran* (dat is het Griekse woord, de Romein spreekt over een *dictator*).

Dat wil dus zeggen dat deze drie zuivere staatsvormen eigenlijk toch geen garantie bieden dat het niet toch verkeerd gaat! Zij dragen de mogelijkheid tot 'ontaarding' n.l. al in zich (d.w.z. ze verwijderden zich van hun oorspronkelijke aard), want in de tegenstelling van de aristocraten en het volk lag een haast onoverbrugbare kloof tussen twee standen of klassen: die van de rijken die op hun afkomst konden bogen en het arme volk. De ene groep zou de andere niet mogen overheersen, hoewel beide groepen toch vaak hun eigen belang nastreefden. Wat te doen? Zou het beginsel van de democratische medezeggenschap van iedereen niet op de een of andere manier in overeenstemming gebracht moeten worden met het principe van de besten, de meest kundigen, dat van de aristocratie of van de monarchie? Deze vraag hield de Griekse filosoof Aristoteles bezig. Met zijn leerlingen ging hij de ontstane situatie in heel Griekenland na en zo onderzocht deze grote praktische denker de verschillende

situaties in zijn land. Het bestuur van wel 150 verschillende stadsstaten werd onderzocht en besproken! Waar ging het mis en waarom? Daar werd voor het eerst de gedachte geuit dat de beste oplossing lag in een 'gemengde staatsvorm'.

II. Wat er in Rome gebeurde

Later werden de boeken van Aristoteles ook in Rome intensief bestudeerd. Een grote Romeinse politicus ging daarvoor zelfs naar Griekenland (Cicero). Hij was er van overtuigd dat alle drie de vormen hun eigen betekenis hadden en eigenlijk met elkaar moesten samenwerken om tot een werkelijk bestel te komen. In zijn ogen vormden ze de onderdelen van het geheel. Zoals het lichaam ook verschillende delen (hoofd en ledematen) heeft, zo vormen ook de drie gebieden (functies) van de staat op zichzelf staande, maar niet onafhankelijke onderdelen!

Welk van de drie elementen is nu het belangrijkste? Ook voor Cicero was dat de democratie. Dus daarin zouden ook de twee andere elementen, die van de monarchie (het monarchale element) en van de aristocratie (het aristocratische element) a.h.w. *ingebouwd* moeten worden, een plaats moeten krijgen, maar hoe? Cicero ontdekte dat deze vorm, de zg. 'gemengde staatsvorm' eigenlijk al in de Romeinse staatsvorm aanwezig was, dat er in de loop van de geschiedenis vooral door toedoen van verstandige mensen zowel uit de groepen van de aristocraten als die van het volk een soort 'evenwicht' tussen de beide standen en klassen van de bevolking tot stand was gekomen. Hoe dan wel?

Cicero ontdekte hoe de politici in de praktijk voortdurend zagen wanneer het evenwicht naar de ene partij dreigde te verschuiven en de staatsvorm eenzijdig (d.w.z. 'zuiver', en dus ook corrupt) dreigde te worden. Die situatie werd dan vanuit hun eigen inzicht en het verstand van de betrokkenen weer hersteld. Maar zonder crises ging dat zelden! Hij was buitengewoon trots op de Romeinse staat dat die zichzelf a.h.w. voortdurend wist te 'genezen', hoewel dat dus meestal wel met grote interne conflicten gepaard ging...

Hij wees op de drie zuilen van de staat: de magistratuur (d.w.z. de uitvoerende ambtenaren), de senaat en de volksvergadering. En hoe deze drie instellingen binnen de staat elk met hun eigen macht toch met elkaar probeerden samen te werken.

De basis (van deze piramide) werd gevormd door de *volksvergaderingen*. Daar nam iedere stemgerechtigde Romeinse burger aan deel. Het eigenlijke uitvoerende bestuur lag echter bij de *ambtenaren* (de magistraten) elk met hun eigen verantwoordelijkheden. Aan het hoofd daarvan stonden de beide consuls; daar werd het beleid uitgevoerd en de derde zuil was de *senaat*. Het was niet moeilijk om nu ook te zien hoe daarin de drie hoofdprincipes vertegenwoordigd waren, want in de volksvergaderingen was de staat immers *democratisch* (iedereen kon stemmen, hoewel die stem nog niet van iedereen gelijk was!). De ambtenaren echter hadden de taak en volmacht om de besluiten uit te voeren; zij vertegenwoordigden het *monarchistische* principe. De senatoren tenslotte, de ouderen, meest ervaren mensen (die vroeger veelal ook ambtenaren waren geweest) vormden de senaat waarin over en weer gesproken werd en over de beste oplossingen werd gediscussieerd dat was het terrein van de

'besten', het *aristocratische* element. Alle drie gebieden hadden hun eigen (onmisbare) bijdrage aan het functioneren van de staat.

Het is daarom wel te begrijpen waarom Cicero zo'n buitengewone waardering voor deze staatsvorm had!

De staat als lichaam

Cicero begreep dus dat de drie organen van de staat 'bij elkaar' hoorden, dat ze eigenlijk samen een eenheid vormen. Niet voor niets spreken we over het 'hoofd' van de staat (d.w.z. degene die kan denken) en er zijn 'leden' (d.w.z. ledematen!) van het parlement die moeten stemmen. En tussen het hoofd dat *besluiten* neemt en de ledematen die *stemmen* bevindt zich de senaat. Wat doet die? Die wikt en weegt, bekijkt het voor en tegen, zij overwegen en *oordelen* over de verschillende voorstellen, wat het beste is en daarover brengen zij advies uit.

Ook Steiner gebruikt vaak de vergelijking dat bijv. de onderdelen van het lichaam (hand, vingers etc.) een deel van het gehele organisme vormen en dus niet op zichzelf kunnen bestaan.

Het beeld van de ledematen voor de lagere stand is ook heel treffend. Want wat kan het volk nog doen wanneer ze onmachtig tegenover de hogere standen staan? Dan kunnen ze alleen nog maar wegtrekken uit de stad. Een extreme reactie. Dat wegtrekken wil zeggen dat ze 'de b e n e n namen' en *en masse* op het land gingen wonen. (Dit gebeurde meerdere keren in de loop van de geschiedenis). Daardoor werd het leven in de stad ontwricht en op die manier dwongen ze toch veranderingen van de wetten af, waarna ze weer terug koonden komen.

En wat zien we wanneer we bijv. naar onze school kijken?

Ook daar hebben we 'het volk', n.l. de kinderen, maar die hebben nog geen 'stem' en kunnen/mogen dus ook nog niet 'stemmen'; daarom doen de ouders dat nog voor hen. Ook daar is een 'koning', de directeur of de schoolleider en de leraren? In hen zien we twee functies samenkomen: zij zijn de magistraten wanneer ze voor de klas staan, maar wanneer ze met elkaar vergaderen vormen ze een senaat die advies geeft aan de schoolleider! [Natuurlijk 'klopt' dat niet, maar het gaat erom dat de kinderen leren zien dat deze krachten overal aanwezig zijn en overal met elkaar in overeenstemming gebracht moeten worden].

Cicero's angst

Wat zou de angst van Cicero geweest kunnen zijn? Hij wist dat de beide politieke groepen die van de adel het aristocratische element en het volk het democratische element op de spits konden drijven en dat de staat tussen beide vermorzeld kon worden. En dat gebeurde ook toen Caesar als reactie op de te sterke invloed van het volk de redding van de republiek zag in een uitbreiding van het monarchale principe. Hij trok alle macht naar zich toe en benoemde zich tot *dictator* voor het leven. Het woord dictator komt van het Lat. *dicĕre*, wat zeggen betekent. Een dictator is dus iemand 'die het voor het zeggen heeft'. Die functie bestond in Rome al lange tijd, maar hij was alleen bedoeld voor tijden van crisis en maar voor de duur van een half

jaar. Nu gebeurde er iets totaal nieuws: Caesar stond nu als leider van een militaire *dictatuur* met buitengewone volmachten aan het hoofd van de staat. Dat was ook de achtergrond van de moord op hem. Brutus, de leider van de 60 samenzweerders, wiens vader een volkstribuun was geweest (!) was, de vertegenwoordiger van de groep die voor de oude Romeinse vrijheidsimpuls opkwam. Ook Cicero behoorde natuurlijk tot de felle tegenstanders van Caesar.

Cicero zou gelijk krijgen met zijn vrees. Enkele jaren na zijn dood is het evenwicht van de staatsvorm door Augustus definitief verschoven ten gunste van het monarchale element. In plaats van een republiek, waarin de 'senaat en het Romeinse volk' samen werkten (Senatus PopulusQue Romanus, S.P.Q.R.) werd Augustus de *princeps*, d.w.z. de 'eerste man van de staat'. Daarmee ontstond het *principaat*, d.w.z. een staatsvorm waar de macht in de handen van één persoon lag: de 'princeps'...

Voornamelijk met dank aan Klaus Held, Trefpunt Plato: een filosofische reisgids door de Antieke Wereld, (1992).